

Marginaal: Volksoproer in België

Op zoek naar een interpretatiekader

Staf Hellemans

De Dutroux-affaire en de daaropvolgende uitbarsting van protest met als hoogtepunt de Witte Mars in Brussel, waren in de zomer en de herfst van 1996 niet alleen in België, maar ook elders gedurende ettelijke maanden voorpaginanieuws. Met een afstand van nu twee jaren, wordt in dit nummer op die gebeurtenissen teruggekeken. De aandacht gaat niet naar de wandaden van Dutroux en zijn kompanen, wel naar de enorme massa mensen die de affaire op straat bracht. Vooral in de rumoerige oktoberdagen leek het erop dat de Belgische bevolking, in grote getale en buiten de gangbare politieke kanalen en actoren om, in opstand kwam tegen zijn politiek en justitieel regime. De vraag die in dit nummer centraal staat, luidt dan ook: hoe kon dit gebeuren? hoe is het te verklaren? in welke bredere maatschappelijke en politieke context past een dergelijke mobilisatie? Door het plotselinge en onverwachte karakter van de uitbarsting en de hevige emotionele gevoelens die ermee gepaard gingen, kan men in de verleiding komen het volksoproer af te doen als een irrationele overreactie op wreed crimineel gedrag. De auteurs in dit nummer laten zien dat dit niet zo is. Kritisch aanknopend bij decennialang onderzoek naar sociale bewegingen en massamobilisaties tonen zij hoe emoties politieke eisen kunnen bevreugelen (vooral Hooghe), hoe massamobilisatie ook zonder ruggensteun van politieke en sociale organisaties hoge toppen kan scheren (Walgrave en Rihoux) en welke vooraanstaande functie de media in de mobilisatie speelden (Walgrave en Manssens). De verklaringen doen een nieuwe vraag rijzen: blijft het witte volksoproer een uitzondering of is het de voorbode van een nieuw soort van protest – zowel thematisch als qua vorm – in de geavanceerde Westerse democratieën?

1. De feiten. Voor een goed begrip recapituleer ik eerst zeer in het kort de belangrijkste feiten (een zeer gedetailleerd feitenrelaas, tot en met de ontsnapping van Dutroux, geeft het boek van de twee radiojournalisten De Mulder en Morren 1998).

Op 15 augustus 1996 werden, dankzij een klein team van speurders rond Connerotte in het provinciestadje Neufchâteau, de verdwenen meisjes Sabine en Laetitia levend bevrijd uit een kelder van Dutroux. Twee dagen later vond men de stoffelijke resten terug van Julie en Mélissa, drie weken later die van An en Eefje. Na intensief onderzoek werd in maart 1997 in Brussel ook het lijkje van de reeds jaren eerder ver-

dwenen Loubna Benaïssa ontdekt. Heel België was in beroering. Weldra kwam vast te staan dat politie, rijkswacht en gerecht niet vrijuit gingen. De voor pedofilie veroordeelde Dutroux was niet alleen vervroegd vrijgelaten, mogelijke sporen naar hem en zijn bende waren niet gevolgd. Het hele onderzoek stond bol van grove fouten. Soms was er sprake van manifeste desinteresse. Klap op de vuurpijl vormde het 'spaghetti'-arrest van 14 oktober 1996. Het Hof van Cassatie, het hoogste rechtscollege in strafzaken, besliste die dag dat Connerotte, de succesvolle onderzoeksrechter uit Neufchâteau, van het onderzoek werd ontheven. Door zijn aanwezigheid op een spaghetti-feestje in Bertrix, waar de bevrijding van Laetitia en Sabine werd gevierd, zou hij 'een schijn van partijdigheid' hebben gewekt. Justitie, politie en ook de politiek hadden het bij de bevolking nu helemaal verkorven. Een golf van demonstraties en stakingen brak daarop uit over het ganse land, met als hoogtepunt de betoging op 20 oktober 1996 van enkele honderdduizenden mensen in Brussel, de Witte Mars. Nadien zakte de witte beweging weg.

Maar de echo van de uitbarsting is er nog steeds. Toen op 23 april 1998 uitgerekend Dutroux kon ontsnappen, verbleekten de toppolitici: hoe zou de bevolking dit opnemen? Maar men had geluk: enkele uren later werd Dutroux weer gevat. En deze keer reageerde de regering wel zeer snel. De ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken alsmede het hoofd van de rijkswacht namen hun politieke verantwoordelijkheid op en gaven ontslag – een *novum* in de Belgische geschiedenis. Met de belangrijkste oppositiepartijen werd een achtpartijenoverleg opgezet om de al weer in het slop geraakte hervorming van justitie en politie met meer doortastendheid aan te pakken. Na enkele weken was er een akkoord, nog een aantal weken later was het akkoord omgezet in wetteksten. De wetsontwerpen zijn ondertussen ingediend bij het parlement. Snelheid was geboden, niet alleen om een herhaling van oktober 1996 te vermijden, maar ook om overeind te blijven in de verkiezingen van juni 1999. Dan pas zal de politieke eindbalans kunnen worden opgemaakt van de zaak-Dutroux en de beroering die het verwekt heeft.

2. *De vraag naar sociaal-wetenschappelijke kennis en de uil van Minerva.* De nooit geziene persaandacht, het aantal mensen dat in oktober 1996 de straat opging, de massa's rouwbetuigingen, de piekende kijkcijfers bij de rechtstreekse uitzendingen van de begrafenis van de vermoorde meisjes, de geladen emotionele sfeer, al deze factoren maakten 'de witte beweging' tot een hoogtepunt van volksmobilisatie in de geschiedenis van België. Deze explosie kwam volledig onverwacht. Alom was er het gevoel dat er iets belangrijks aan de hand was, een protest van ongekende omvang, een nieuw fenomeen.

Maar wat het nu juist was, hoe het protest in te schatten was, hoe het verder zou verlopen, dat wist men niet. Men stond voor een raadsel. Dienovereenkomstig was de honger naar min of meer sluitende verklaringen groot en werd er gehengeld naar intellectuelen die iets zinnigs konden vertellen. Die intellectuele honger illustreert

hoe reflexief onze samenleving is geworden, hoe elke maatschappelijke draai en keer met argusogen gevolgd wordt. Hij bewijst hoezeer sociale wetenschap daarbij gevraagd is. Enkele sociale wetenschappers dienden in die cruciale week van 14 tot 20 oktober 1996 dan ook bijna dagelijks commentaar te leveren op de nieuwste gebeurtenissen. En zij slaagden daar redelijk goed in. Toch was het iedereen duidelijk dat grondige verklaringen ontbraken, dat er geen adequate interpretatiekaders voorhanden waren. Sindsdien probeert men, gewapend met het voordeel van de terugblik op een gestold verleden, alsnog aan die gerechtigde vraag te voldoen. De wetenschappelijke wereld in België heeft er een vette kluit aan, maar heeft het er ook moeilijk mee (Maddens 1998). De artikelen in dit nummer, die vooral het verloop van de mobilisatie goed in kaart brengen, leveren een substantiële bijdrage aan die zoektocht naar een adequaat interpretatiekader. Het blijft echter frustrerend dat de sociale wetenschappen, als het al lukt, goede verklaringen gewoonlijk slechts *post factum* kunnen voorleggen. Hegel wist het al: de uil van Minerva begint pas zijn vlucht in de avondschemering ... en kan dan eerst een overzicht verwerven van hetgeen zich tijdens de dag heeft afgespeeld.

Ook na de feiten blijft het een hele opgave de witte protestgolf te duiden. Wil men daarin slagen, dan dienen mijns inziens drie centrale vragen te worden beantwoord: van welke aard is het ongenoegen dat aan de basis ligt van het protest; hoe was een dergelijk spectaculaire mobilisatie mogelijk en hoe is ze juist verlopen; wat is de weerslag van dergelijk protest op de maatschappij en meer bepaald op de werking van de democratie. Een bevredigend antwoord op deze drie vragen – ongenoegen, mobilisatie, impact – is er nog niet. Wel durf ik te stellen dat de bijdragen aan dit nummer de verheldering van het mobilisatievraagstuk een hele stap vooruit helpen.

3. De crisis van de Belgische staat. Wat betreft de oorsprong en de aard van het ongenoegen, wordt er gewoonlijk verwezen naar de lamentabele werking van de Belgische politieke overheidsinstellingen (zie bijvoorbeeld Stouthuysen 1997). De politieke kritiek tijdens het oproer was dan ook niet mis te verstaan. Het falen van politie en justitie werd algemeen gezien als de uiting van een dieperliggende crisis van de hele Belgische staat. De structurele problemen bij politie en justitie – de politisering van benoemingen en bevorderingen, de trage en inefficiënte werking, de binnenwaarts gerichte bedrijfscultuur – vindt men immers ook bij andere overheidsdiensten. Ook het chronische gebrek aan middelen is een algemene plaag (In 1996 bedroegen de overheidsinvesteringen in België nog slechts 1,5% van het BNP, eenderde van de Nederlandse). Het is de tol van de jarenlange besparingen om het grote, na 1973 ontstane overheidstekort terug te dringen. De slechte dienstverlening en het geldgebrek zijn beide tekenen van het onvermogen van de Belgische overheid om snel en adequaat in te spelen op de nieuwe macromaatschappelijke context van na 1973 (economische crisis, geestelijke ontzuiling, vraag naar slanke, presterende overheid). De Belgische overheid is getekend door immobilisme. België is een zeer ingewikkeld

land, dat bol staat van delicate evenwichten (tussen katholieken en vrijzinnigen, tussen de zuilen, tussen Vlaanderen, Brussel en Wallonië), met een zwakke staat die niet in staat is zich door te zetten. Die toestand sleept al jaren aan. De bevolking voelt dat en heeft weinig vertrouwen in de overheid (zie Hooghe in dit nummer). Het wantrouwen sloeg om in woede en massaal oproer, toen bleek dat zelfs de meest elementaire zaken – de veiligheid van kinderen – in de ogen van de bevolking niet meer door de staat werden gegarandeerd.

4. *De omzetting van ongenoegen in protest.* Nu is het, dankzij het werk van de sociale bewegingstheoretici (Tarrow 1994 geeft een briljante synthese), al langer geweten dat algemeen verspreid ongenoegen één zaak is, daadwerkelijk protest echter een andere. De omzetting van ongenoegen in manifest protestgedrag is zeker niet vanzelfsprekend. Als ongenoegen de regel is, is protest de uitzondering. De auteurs in dit nummer, vertrouwd als ze zijn met het onderzoek rond sociale bewegingen (Hooghe 1997; Walgrave 1995), concentreren zich daarom bewust op dit cruciale vraagstuk, op het hoe en het wat van de mobilisatie zelf: hoe kon rond de zaak van een kindermoordenaar – zijn er geen ogenschijnlijk meer voor de hand liggende aanleidingen (communautaire, sociaal-economische, politieke) – zo'n massale protestgolf ontstaan, vanwaar die plotselinge actiebereidheid, waarin verschilt het witte protest van andere protestbewegingen? De witte protestgolf wordt hier minder beschouwd als een puur Belgische zaak dan wel als voorbeeld van – veranderende – globale mobilisatiepatronen in de geavanceerde Westerse democratieën.

De drie artikelen belichten de cruciale onderdelen van deze omzetting van ongenoegen in protest. Marc Hooghe onderstreept tegenover de gangbare tegenstelling de nauwe vervlechting van emotie en politiek ter verklaring van zowel het massale karakter als de intense beleving van het protest. Teruggrijpend op ideeën van Gusfield, ziet hij de witte golf als een voorbeeld van *expressive politics*, waarbij de moordzaak op onschuldige kinderen geen toevallige aanleiding is, doch veeleer een activerend symbool, een doeltreffende katalysator waarlangs dieperliggende waarden en ongenoegens kunnen geëvoceerd worden. Hij laat ook mooi zien dat die vervlechting niet van bij de aanvang gegeven was, maar zich via een reeks etappes ontwikkelde, een ontwikkeling die de politieke dimensie steeds meer gewicht gaf.

Walgrave en Rihoux reconstrueren de omzettingalchemie door een lijstje op te maken van de belangrijkste kenmerken, die de witte protestgolf onderscheidt van andere sociale bewegingen. Zij karakteriseren het volksoproer drieërlei: geen homogene maar een heterogene sociale achterban, emoties en niet welomschreven politieke eisen als drijfkracht, mobilisatie zonder beroep te doen op beschikbare organisaties of netwerken. Het verschil is volgens hen zo groot dat correcties dienen aangebracht aan de gangbare theorieën over sociale bewegingen. De kenmerken maken tevens de snelle implosie van het witte protest plausibel: zonder organisatie en

klaar eisenpakket is er geen continuïteit mogelijk, aldus de conclusie van de auteurs. Overigens is dit verschil in mobilisatiekracht en organisatiemacht reeds karakteristiek voor de nieuwe sociale bewegingen (Hellemans, Hooghe 1995).

Terwijl in het eerste artikel een eerste correctie op de sociologische bewegingstheorieën wordt aangepakt, het gebrek aan aandacht voor de emotionele zijde van de mobilisatie, werken Walgrave en Manssens in hun analytisch bijzonder uitgekende bijdrage een tweede correctie uit: de mogelijkheid van mobilisatie zonder organisatie. De toegenomen impact van de media was eveneens reeds zichtbaar in het actiepatroon van de nieuwe sociale bewegingen, in het bijzonder in de mediamieke gerichtheid van de acties (zie Greenpeace). In de witte beweging bekleden zij niet enkel een uitvergroete bemiddelende rol, maar lijkt het erop dat zij ook de rol van organisator hebben overgenomen. Het verklaart hoe, zonder organisatie, een door enkele ouders terloops geopperde idee van een betoging op nauwelijks twee weken tijd kon uitgroeien tot het overdonderende succes van de Witte Mars.

5. Het witte volksoproer als 'nieuwste' sociale beweging? De aandacht in dit nummer spitst zich toe op de overgang van ongenoegen naar protest, en vooral op de eigenaardigheden van de witte protestgolf in vergelijking met vroegere bewegingen. De conclusie is dat het witte protest duidelijk eigen trekken heeft. Betekent dit dat het witte protest een eenmalige aangelegenheid is of vormt het integendeel een casus van een meer algemene soort, de voorbode van een nieuw soort van protest? De auteurs gaan allen van de laatste hypothese uit. Zowel Hooghe als Walgrave en Rihoux verwijzen naar vergelijkbare bewegingen zoals de antiabortusbeweging, de *anti gun movement* als gevolg van de schietpartij in Dunblane (GB), de collectieve gevoelsontlading met politieke implicaties bij de dood van prinses Diana ... Walgrave en Rihoux geven het nieuwe fenomeen ook een naam en spreken van 'nieuwe emotionele bewegingen'.

Het is een verleidelijke hypothese. Voortgaande op de dalende noodzaak aan formele organisaties als grondslag van de mobilisatie, is er zeker iets van aan. Tot voor enkele decennia – zie de oude bewegingen als de zuilen en de arbeidersbeweging – was nog een stevig organisatorisch fundament nodig om de achterban te mobiliseren, al was het maar om de eisen en de plaats van een activiteit bekend te maken. De nieuwe sociale bewegingen (milieu-, vredes-, vrouwenbewegingen en dergelijke) konden reeds volstaan met kleinschaliger verenigingen en actiegroepen en informele netwerken. In de witte protestgolf en vergelijkbare bewegingen blijkt ook dit laatste niet meer echt noodzakelijk, tenminste in de piekperiode van de mobilisatie. Langs de andere kant kan men ook stellen dat volksoproeren juist een zeer lange geschiedenis kennen, die teruggaat tot lang voor de moderniteit. En uitgerekend België heeft, zoals zijn zuiderbuur Frankrijk, ook in zijn recente geschiedenis tal van zulke oproeren meegemaakt, denken we aan de koningskwestie in 1950, de eenheidsstaking in 1960 en de strijd rond 'Leuven Vlaams' in 1966.

De auteurs lanceren in dit themanummer de hypothese van een nieuw type beweging. Om deze these te onderbouwen, zal het nodig zijn de verwantschap met sommige andere contemporaine bewegingen in het buitenland scherper te omschrijven dan in dit nummer mogelijk is. Ook dienen de verschillen met vroegere volksoproeren duidelijker in beeld te worden gebracht. Kortom, om de – inderdaad opwindende – hypothese van een nieuw type beweging te bevestigen, is meer vergelijkend onderzoek vereist.

6. *Gevolgen voor de democratie.* Naast de oorsprong van het ongenoegen en het verloop en de vormen van de mobilisatie stelt zich de vraag naar de impact van het protest. Omdat nog niet duidelijk is in hoeverre het witte protest al dan niet uniek is, is deze vraag op dit ogenblik moeilijk te beantwoorden. Toch mag een verregaande speculatie, die uit de pen komt van de vooraanstaande politicoloog Luc Huyse, hier niet onvermeld blijven. In een nota ziet hij de politicologie evolueren in de richting van een 'politieke vulcanologie' (Huyse 1997). Hij ziet het witte oproer als de voorbode van een tijdperk waarin de politiek op geregelde, maar niet te voorspellen tijdstippen vulkanische erupties van demonstraties en protest te verwerken zal krijgen.

Men kan van deze speculatieve idee twee versies maken. In de optimistische versie getuigen de erupties van burgerzin en democratiebetrokkenheid en brengen ze correcties aan in een voor de rest vitaal democratisch systeem. In de pessimistische versie herinneren ze aan de ondergangsstemming van de liberale burgerij op het einde van de 19de eeuw (en aan de massahysterietheorieën van Le Bon). Het afhaken van een groot deel van de bevolking, tot uiting komend in lage opkomstcijfers bij verkiezingen, de opkomst van extreem rechtse partijen en de plotse erupties van onrust, verdichten zich hier tot de apocalyps van een door de bevolking gewantrouwde massademocratie. Zeker dit laatste is een uit de Belgische malaise geboren scenario, een soort van angstvisioen waarvan te hopen valt dat het nooit bewaarheid wordt.

Geraadpleegde literatuur

- De Mulder, M. en M. Morren (1998) *De zaak-Dutroux van A tot Z*. Antwerpen: Icarus.
- Hellemans, S. en M. Hooghe (1995) Veel volk, niet zo veel macht. In: S. Hellemans en M. Hooghe (red.) *Van 'Mei '68' tot 'Hand in Hand': Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*. Leuven-Apeldoorn: Garant, p. 9-27.
- Hooghe, M. (1997) *Nieuwkomers op het middenveld: Nieuwe sociale bewegingen als actoren in het Belgisch politiek systeem*. Vrije Universiteit Brussel, proefschrift.
- Huyse, L. (1997) Politieke vulcanologie. In: S. Walgrave en B. Rihoux, *De Witte Mars, een jaar later*. Leuven: Van Halewijck, p. 9-11.
- Maddens, B. (1998) Angst voor de witte draak: Sociale wetenschappers en de zaak Dutroux. *Tijdschrift voor Sociologie* 19 (1) 89-96.

- Stouthuysen, P. (1997) De nieuwe burger en de oude politiek. In: C. Eliaerts (red.) *Kritische reflecties rond de zaak Dutroux*. Brussel: VUBPress, p. 51-76.
- Tarrow, S. (1994) *Power in movement: Social movements, collective action and politics*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Walgrave, S. (1995) *Tussen loyaliteit en selectiviteit: Over de ambivalente verhouding tussen nieuwe sociale bewegingen en groene partij in Vlaanderen*. Leuven-Apeldoorn: Garant.